

ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Oksana Makukh. Public Participation as a Determinant of Democratic Transformations in Modern Ukraine.

The issues of civic participation in configurations of movements, associations, organizations and associations as a potential catalyst of democratic transformation of democratic processes in modern Ukraine are examined in the article. Civic participation is understood as the methods and means of communication in the form of exchanges outlined by institutional and value ordering system.

It is studied that an important incentive for a citizen's participation in social and political life is trust/distrust, which acts as a catalyst, a specific type of communication links that makes development of socio-political sphere more dynamic. Distrust is the special type of communication links, which creates political control and demand of accountability from institutions of political power. It was investigated that civic participation through displays of communication capacity, has an ability to implement the national practice of the three-phase model of socio-political transformation, liberalization, democratization, democratic consolidation. Unfortunately, in modern terms this process is reduced to the functions of «mass suggestion ritual», which aims to «convince citizens in their involvement» in the political process.

Key words: public participation, communication, communicative potential, transformation, democracy.

Сьогодні монологічний, моносуб'єктний тип влади поглинає трансформаційні зародки полісуб'єктної системи, побудованої на засадах комунікації та мережовості. Основні методи політичної науки, котрі дають змогу дослідити й проаналізувати політичну сферу, буття індивіда у її межах, сьогодні не зовсім адекватно відображають суть окресленої проблематики. Здебільшого вони залишаються описовими, нездатними створити методологічне підґрунтя для розв'язання наболілих проблем.

Протягом останніх десятиліть у рамках соціальних і гуманітарних досліджень проблематику комунікаційного підходу до розвитку суспільства розвивали Ю. Габермас, М. Кастельс, Й. Коган, О. Гьофе, П. Штомка, Т. Бьорцель. Серед вітчизняних науковців окреслену проблематику досліджують О. Сичевіца, К. Богуславська, Т. Костюченко, Н. Скоблик [1]. Але процеси формування громадянської участі через рухи, асоціації та організації як способу комунікування в Україні із наукових позицій проаналізовані недостатньо. Тому вважаємо за доцільне зупинитися на дослідженні комунікативного аспекту проблеми громадянської участі: з'ясувати значення комунікативного потенціалу індивіда у конфігураціях громадянської участі, його здатність каталізувати демократичні трансформації в сучасній Україні.

Амбіційність індивіда сьогодні повинна бути підтверджена конкретними практиками та моделями поведінки – громадянської участі у конфігураціях рухів, об'єднань, організацій та асоціацій. Саме їх вона репрезентує на рівні мережових відносин громадянського характеру, які стають якісною альтернативою (проте не заперечують) формальним інститутам політичної влади. Більше того, під впливом формування громадянських ініціатив за принципом «знизу» відбуваються трансформації й «угорі» піраміди соціально-політичного організму.

Й. Коган означає даний принцип як один із аспектів вияву громадянськості: комунікативного в політичній сфері, а звідси – формування «деліберативної політики» (deliberate – обговорювати, дискутувати). Термін «обговорюваної» політики сьогодні все частіше використовують у лексиці політичної науки, адже комунікувати – значить розставляти акценти і цим самим спонукати трансформації. Відтак основним правилом, котре диктує та визначає принципи громадянської активності та залученості (участі) всередині системи є необхідність комунікації [2, с. 215-217]. Це свого роду спонукальна сила, що стимулює суб'єктів соціально-політичних відносин до налагодження конструктивних зв'язків способом подолання замкнутості (у нашому випадку – системи), виходу за певні межі. Розвиток

способів комунікації сприяє також і формуванню таких вагомих явищ громадянськості як толерантність і довіра. Довіра, у свою чергу, передбачає вищий організаційний тип взаємовідносин, налаштування очікувань, формування діалогічних стосунків як основи громадянської участі, «ланцюгову довіру».

Як наголошує Ю. Габермас, усі учасники комунікації виходять із того, «що їхні відмінні погляди, зумовлені обставинами існування, тут і тепер наближаються один до одного, до спільного тлумачення ситуації» [2, с. 51]. Звідси розуміння нами комунікації через ідентифікацію, де єдино можлива форма репрезентації «Я» відбувається через постать «іншого».

«До комунікації як до феномену інформаційної доби, що з'явився внаслідок розвитку інформаційних технологій і вивчення закономірностей прогресу інформаційного суспільства, сьогодні прикута увага широкого загалу фахівців у всьому світі», – вважає О. Соснін. Унаслідок руйнації біполярного світу, стрімкого розвитку процесів глобалізації та інформатизації перед світовою філософсько-політичною думкою постала дилема усвідомлення прав і свобод людини щодо нових засобів комунікації [1]. Відтак говоримо про можливість громадянської участі завдяки методам та способам комунікативних обмінів.

Про взаємовідносини між собі подібними на тлі політичного процесу розмірковує і О. Гьофе: із налагодженням комунікативного зв'язку з «іншим» з'являється толерантність як початковий етап формування потужного рефлексу. Німецький дослідник зазначає, що толерантність як ознака та принцип діяльності особи-громадянина проявляється «на основі рівноправних відносин та взаєморозуміння, уможливорює здатність увійти в становище «іншого», сприйняти «його» [3, с. 26], відтак завдяки новим ситуаціям змінити себе і ставлення до світу. Тобто стати активним, здатним визначати зміни.

У теорії комунікативної дії Ю. Габермаса присутня основа розгортання всього комунікативного – комунікативна раціональність, яка зорієнтована на комунікативно досягнуте розуміння та взаємодію, і на ґрунті якої здійснюється цілеспрямована діяльність, пошуки шляхів практичного втілення тактик засобами спільних дій, котрі позначаються через поняття комунікативної дії [4].

Будь-яка участь, у тому числі громадянська, як форма активності, описується в політичній науці категорією діяльності. Політична діяльність виявляє специфічний вид енергії еволюції, визначає характер сумісності інтересів, їхню можливість стати джерелом розвитку. Будучи «енергетичним началом», діяльність створює необхідний простір для розвитку принципу присутності – самопрезентації та самореалізації у публічному просторі. Метою цілеспрямованого трансформаційного руху індивіда в політиці виступає діяльність спрямована на «відвоювання» свободи особою в межах політичного поля. Об'єктивною стороною такого процесу постає результат (як закономірність) дій індивідів, виражений у формі деперсоналізованих процесів – зміні традиційних форм політичного. У випадку вітчизняної традиції – демократичних трансформацій.

Очевидно, діяльнісний потенціал особи у сфері політики засвідчує його ідентифікацію та приналежність. Апелюючи до однієї із впливових дослідницьких традицій (Ю. Габермас, Л. Іонін, С. Патрушев), розуміємо політичну суб'єктність як різновид громадянських практик, в межах котрої зреалізовується легалізоване інститутами політичної влади аксіоматичне право публічної особи – громадянської активності як участі та дії, окреслених інституційною та ціннісною впорядкованістю. У сучасних умовах вітчизняної політичної практики громадянська участь, на жаль, зводиться до функцій «масового ритуалу навіювання», метою якого є «переконування громадян у їхній причетності» до політичного процесу.

Важливим стимулом участі громадянина у соціально-політичному житті є довіра/недовіра, котра виступає каталізатором, специфічним типом комунікативного зв'язку, що динамізує розвиток соціально-політичної сфери. Недовіра є тим особливим типом комунікативного зв'язку, який породжує політичний контроль та вимогу звітності від інститутів політичної влади. Р. Даль визнає контроль функцією ресурсів, проте не заперечує факту потенційного бажання і вміння ними розпоряджатися [5, с. 7]. Оскільки на перешкоді стають непоінформованість громадян та їхнє апатичне ставлення до політичних питань

у суспільстві, то можливість контролю як налагодження зворотного зв'язку, діалогічного типу відносин з інститутами політичної влади має загрозливий характер. Відтак питання контролю насправді є проблемою здатності всієї політичної системи адекватно реагувати на запити й потреби індивідів. У цьому аспекті наше суспільство «хворіє» так званим «опікунством», що виникає «внаслідок нездатності громадян визначити умови делегування своїх повноважень більш обізнаним». Його небезпека полягає у відчуженні контролю громадян над критично вагомими ухвалами і вихолощенні демократичного процесу [5, с. 13–14].

Серед позитивів громадянського контролю зауважуємо протест як форму вияву власної позиції та участі у суспільно-політичному житті. В сучасних вітчизняних умовах протестні рухи набувають рис, що надають їм характеру прямої демократії. Великою перевагою у даному випадку є використання комунікативного потенціалу нашими громадянами, перехід на рівень децентралізованих мережевих відносин. Це забезпечує новий комунікативний вимір у зв'язках «громада↔влада».

Вихід із ситуації «протистояння» вбачаємо у розмиванні меж протистояння громадянського й політичного за допомогою реалізації концепції «соціального партнерства» як запоруки демократичних трансформацій у суспільстві. Суть такої моделі взаємовідносин полягає у налагодженні ефективного конструктивного діалогу між громадянською та політичною сферами, а спільною точкою дотику постає «модульна людина» – мобільна, активна, адаптативна, здатна формувати ефективні комунікативні зв'язки. Визначальними агентами демократичних трансформацій стають можливості, засоби та способи комунікації.

Зусиллями «з голови» може стати запропонована М. Кастельсом теорія дебюрократизації, в основу якої покладено принципи «децентралізації, безпосередньої участі й координації». У світлі останніх законодавчих ініціатив наша держава перебуває саме на такому шляху розвитку. Загалом цей процес дослідник називає формуванням «якісно іншої реальності» через змістовий «демонтаж» укорінених у політичну практику владних структур [6, с. 174]. Така спрямованість допомогла вивчити специфіку включеності особи як носія комунікативного потенціалу в формування простору мережевих зв'язків у інституційному вимірі політичного, котрий піддається зміні в процесі генерації всіх комунікативних потоків, простежити мінливість зв'язків, швидке взаємозамінювання неефективних на нові та якісні. Як система мережа політики має ацентричний характер, оскільки онтологічно існують різнозначеневі форми, котрі політика покликана узгоджувати та зводити до спільного знаменника, забезпечувати в подальшому розвитку умови їхньої репрезентативності. Серед позитивів «мережевих відносин» – виокремлення індивіда як структурної одиниці, суб'єкта відносин із повноцінним ресурсом для формування сталих зв'язків та здійснення обмінів.

Ще однією якісною пропозицією для українського суспільства є деліберативна концепція політики. Її автори (Ю. Габермас, Й. Коген) акцентують на необхідності усупільнення, опублічнення й відкритості відносин між комунікативною й інституційною сферами політики. Сутність деліберативної політики полягає в особливо орієнтованому політичному курсі, який потребує публічного обговорення актуальних проблем та висунення вимог до інститутів політичної влади, реалізації принципу публічності у політичній сфері. А значить активної громадянської участі заради демократичних змін. Дослідники підвищують концептуальну та праксеологічну значущість обговорення, консультування, аргументації позицій, котрі не завжди можуть бути консенсусними, однак відповідними й адекватними. Публічність – це та сфера комунікації, де реалізуються політичні дискурси й легітимізуються інститути влади; це визначальна умова політики консенсусу як спільної ідеї, народженої в дискурсі, що постає основним інструментом мережевої організації відносин. Властивістю дискурсу в політиці є його мегаможливості як чинника, що трансформує сферу інституційованих у політиці відносин, покликаних репрезентувати інститути політичної участі громадян з можливістю врахування й використання потенціалу кожного.

Не можемо оминати той факт, що всякого роду зміни мають під собою лиш одне підґрунтя – культуру «як фонд ресурсів», що приховує увесь потенціал та спроможність їхніх представників. Відповідно – більшість детермінант політичного приховані саме

у культурному пласті соціальної системи. Ми можемо висловлюватися про специфіку політичної культури українського громадянина, апелювати до ірраціональної ментальності, проте вимоги місця і часу є іншими. Вся трагедія нашого суспільства полягає в тому, що ми забсолютизували для себе єдину модель устрою (одноваріантну), відмовляючись від діалогу з носіями інших типів світогляду, не кажучи вже про відсутність відповідальності (як модусу буття, принципу санкціонованої властивості на рівні внутрішньої потреби), правової деліктоздатності або діяльності з приводу подолання ганебної бездіяльності.

Зміна пріоритетів із пасивного стану на активну громадянську участь детермінує спосіб мислення, поведінку та формує потенціал сучасного українця як громадянина своєї держави. Погоджуючись із С. Даніловим, об'єктивною реальністю є зміни, котрі відбуваються в сучасному соціумі. Вони створюють для особи якісно нові варіації та альтернативи власного розвитку [7, с. 127]. Згідно з нашою концепцією, особа є носієм «інакше-можливого», альтернативного, активним будівником проекту власного перебування у межах політичного простору, а зовнішні обставини постають як умови, за яких розгортаються процеси вираження внутрішнього «Я». Відтак можемо обережно говорити про демократичні трансформації та початки конституювання громадянського суспільства в Україні.

Проте, ефективність досягнення результату, на думку П. Штомпки, залежить від соціального капіталу, яким володіють представники конкретного суспільства, що передбачає і включення до реальних соціальних мереж [8, с. 11], і громадянську участь. Найавторитетнішою складовою соціального капіталу для українського суспільства є довіра як різновид комунікативного зв'язку. Саме феномен довіри постає у формі результату мобілізації актуальних та потенційних ресурсів, досягнення мети щодо спроможності мережі змусити всіх дотримуватися визначених правил. Даний феномен влучно відображає рівень легітимізації сприйняття дійсного політичного курсу членами суспільства. Довіра постає рушієм самоорганізації суспільства, громадянської активності та однією із передумов створення мереж і відношень усебічного характеру, котрі, вимагаючи звітності, зворотності й віддачі, породжують комунікацію в новій якості – політичного контролю. Довіра у трансформаційних демократіях тісно взаємопов'язана із ефективністю та спроможністю функціонування інституційної структури.

Таким чином, політична динаміка у вигляді демократичних трансформацій не може іти врозрід із змінами ментальності українця. Неприродна псевдомодернізація або псевдотрансформація, яка веде нібито до динаміки, ніколи не буде мати результатом наслідок, до якого без «культурного шоку» та потрясінь пристосується індивід. Тому для всіляких рухів у політичній системі повинні визріти підґрунтя й умови, що стануть поштовхом до демократичних змін. Одним із таких детермінуючих факторів є саме громадянська участь.

Громадянська участь є лакмусом, який вказує на те, чи надає влада своїм громадянам умови для «вільного дихання», чи навпаки – кожен їхній крок перебуває під «неусипним оком» створених владою органів максимального підкорення волі людини через тотальний тиск на неї. Іншими словами: чи може особа за наявних обставин володіти правом вибору, свободою дії як ціннісною «системою у системі», що визначає параметри специфіки виявів у політичному просторі людського існування. Більше того – це вимушена свобода у формі потреби комунікування не елементів уподібнювання, а навпаки – контрастних форм відносин. Саме так із появою нових форм порушується і лінійність розгортання політичного процесу, оскільки це вже не детермінізм, а можливість бути активним, творити на основі плюральності варіантів. Нашу думку підтверджують і висловлювання М. Кастельса: з переходом до глобально-інформаційної ери відбувається принциповий перехід від вертикально-бюрократичного до горизонтально-мережевого типу управління [9, с. 401]. А це означає посилення громадянського чинника у політичній сфері, активізацію індивідуальної участі.

Громадянська участь як форма прояву комунікативного потенціалу сучасного індивіда ретранслює ряд принципів (засадничих вимог, ідей та орієнтирів), реалізація котрих забезпечує досягнення поставлених цілей – демократичні перетворення. Насамперед – це

альтернативність. У сучасних умовах право вибору постає виключно в іпостасі цінності, оскільки є передумовою і запорукою розширення меж свободи індивіда, розвитку загалом.

Інформативність у цьому ключі постає критерієм громадянськості й свободи. Відтак на її основі формується система знань, напрацьовуються форми і методи впливу, виробляються прогнози. Серед інших принципів – діалогізм як запорука стабільних зв'язків нелінійного спрямування і розгортання інституційної практики з поляризацією інтересів та існуванням бінарного мислення. Завдяки діалогу можливий комунікативний обмін і формування широкої платформи для оптимізації та покращення взаємоіснування суб'єктивного у політичному. Принцип розгортання «солідарної свободи» передбачає формування сфери громадських відносин між особами, здатними до «раціонального бартеру», а добровільність виступає органічною умовою розгортання солідарності й постає цінністю громадських відносин [10, с. 4].

Дієві форми громадянської участі протягом політичної історії незалежної України стали справжнім дефіцитом. Можливість участі у виборах без вибору, маніпуляції громадською думкою, політичні технології «соціального характеру», показова гуманність – це те, що суспільство лише починає викорінювати. І сьогодні потужний дисбаланс у суспільно-політичному середовищі, де влада і громадяни спілкуються не на паритетних засадах, не задовольняє останніх. Відтак уразливим місцем для можливих демократичних перетворень в Україні могла б стати обмеженість у соціальній комунікації громадян, відсутність реальних важелів впливу на інститути політичної влади. Проте громадськість підвищує рівень власної комунікативної компетенції. Інтенсифікує цей процес розвиток масової комунікації, вдосконалення засобів трансляції такого цінного сьогодні ресурсу. Звичайно, поруч існує маса дестабілізаційних факторів (інформаційні загрози, комунікативні бар'єри), що вказує на доволі кволу інформаційну захищеність та невідповідність населення України до сприйняття та аналізу інформації. Пересічний громадянин звик до основних комунікативних стратегій влади: виправдання та позивної самопрезентації. Проте поінформованість та конкретні відповіді на конкретні запити відсутні. Комунікативний ресурс індивіда стає нині потужною інтелектуальною зброєю. М. Янга у праці «Піднесення меритократії» описав конфлікт інтелектуалів та представників державної еліти, що станеться у випадку унеможливлення розвитку потенціалу сучасного індивіда, який зможе здинамізувати позитивні зміни у суспільстві. Відтак принцип людиновимірності політичних відносин є перспективою та можливістю з огляду на те, що ця тематика набуває ознак потужного дискурсу у вітчизняному інтелектуальному просторі.

Отже, комунікація як джерело демократичних трансформацій у політичній сфері, постаючи презентантом індивідуального, формою вияву особистісного, динамічного у політиці, задає параметри формування простору міжсуб'єктних об'єктивних відносин, основою котрих є дуалістичне бачення, альтернатива розвитку в процесі обміну ресурсами на рівні дискусії та розуміння, громадянська ініціатива та участь. Відтак у межах політичного поля буття – це завжди можливість віднайти вияви специфічного в політиці у вигляді компромісного варіанту демократії.

У моделюванні суспільних процесів важливими є символічні сутності та передача їх засобами комунікації. Актуалізація даного чинника у спілкуванні як способу налагодження стійких відношень творить основу для диференціації дискурсивних (суб'єкти обговорюють) та функціональних (суб'єкти діють) систем. Політична сфера органічно утримує в межах розгортання власних практик детермінанти не лише внутрішнього, а й зовнішнього походження, що дає змогу її основним репрезентантам (інститутам політичної влади) ефективно функціонувати й забезпечувати потреби громадян. Тому роль структур громадянського суспільства стає рівнозначною ролі публічно-управлінських ієрархій, оскільки ефективне виробництво суспільних благ потребує реалізації ефективної моделі співіснування.

Громадянська участь через прояви комунікативного потенціалу має можливість втілення на практиці у трифазній моделі соціально-політичної трансформації (лібералізація, демократизація, демократична консолідація), яку пропонує М. Буник [9]. У першій фазі сфера розгортання приватного інтересу постає єдиною системою дискурсивних чинників у

протистоянні зі старим політичним устроєм. У другій фазі воно представлене відсутністю цілісної системи. Далі – становить складну сукупність різних за величиною й інтересами організацій та норм з неоднозначним впливом на інститути політичної влади: установлення відповідних норм співіснування та співпраці громадянського й інституційного.

1. *Соснін О.* Про комунікативну парадигму суспільно-політичного розвитку України [Електронний ресурс] // Віче : журнал Верховної Ради України. – 2013. – № 10. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3672/>.

2. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.

3. *Гьофе О.* Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе. – К. : ППС–2–2, 2007. – 436 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

4. *Хабермас Ю.* Теория коммуникативного действия / Ю. Хабермас // Вестник Московского университета. – 1993. – № 4. – С. 43–63. – (Серия 7: «Философия»).

5. *Скоблик Н. В.* Контроль громадян над лідерами в теорії демократії Р. Даля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Наталія Володимирівна Скоблик. – Львів, 2005. – 20 с.

6. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика. Общество. Культура / Мануель Кастельс. – М. : ГУВЕШ, 2000. – 608 с.

7. *Данилов С. А.* Роль коммуникации в политической жизни современного общества» / С. А. Данилов, М. О. Орлов // Философия и общество : науч.-теор. журнал. – 2008. – № 4. – С. 126–131.

8. *Штомка П.* Социальное изменение как травма / П. Штомка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–16.

9. *Буник М.* Моделювання громадянського суспільства в період соціальних змін / М. Буник // Вісник Львівського університету. Серія: «Філософські науки». – 2001. – Вип. 3. – С. 400–409.

10. *Макух О. Є.* Динаміка розвитку інституту політичної влади як комунікаційної системи: теоретико-методологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Оксана Євгенівна Макух. – Львів, 2012. – 20 с.